

3 1761 07017876 9

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛИШ

ОРИСЯ ДІВОЧЕ СЕРЦЕ СІЧОВІ ГОСТІ

ОПОВІДАННЯ

Ляйпциг
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

головні склади:

BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

- 1—6а. Лепкий Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар). І., нове ілюстроване видання.
7. Левицький-Нечуй Ів., Запорожці.
8. Ляфонтен Ж., Байки (в 4 образках).
9—11. Карпенко-Карий, Суєта, нове видання.
12—14б. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, I).
15—16. Рудавський С., Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. М. Вовчок, Дев'ять братів і десята сестричка Галя.
18—20. Ахеліс Тома, др., Начерк соціології.
21. Мамін-Сибіряк Д. Н., Чутлива совість.
22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть I.
24—25. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. Кміт Юрій, В затінку й на сонці оповідання.
28—29а. Збірник народніх пісень і дум.
30—33а. Чайківський І., Всесвітня історія I, стар. віки (з ілюстр.).
34. Кіплінг Р., От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. Кіплінг Р., От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. Бернзон Б., Новоженці, комедія в двох діях.
38—39. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть III.
40. Езоп, Байки.
41—43б. Барвінський В., Скошений цвіт, повість.
44—47а. Раковський Ів. др., Психологія, I.
48. Андреев Л., Три оповідання.
49—50. Карпенко-Карий, Халяїн, комедія.
51. М. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумац (оповідання).
52. Бернзон Б., Понад сили, драма.
53—56. Чайківський І., Всесвітня історія II, серед. віки.
57—59. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть IV (кінець).
60. М. Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. Ібзен Г., Будівничий Сольнес, драма.
63—64. Гоголь М., Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. Руданський С., Цар-соловей, поема-казка.
66. Мольєр Ж. Б., Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. Котляревський Ів., Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. Чайківський І., Всесвітня історія III, нововічна.
73—74. Николішин Д., Розладде, драма.
75. М. Вовчок, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
76—77. Геновефа, опов. (з образк.).
78. Куліш П., Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. Кобилявська Ольга, Некультурна, новела.
80. Кобилявська Ольга, Valse mélancofique.
81—84. Франс Ан., На білих сьвалах, повість.
85—86. Толстой, Л., Живий труп, драма.
87—91. Барвінський О., Спомини з мого життя, I.
92. Яричевський С., Книгиня Любов, драма.
93. М. Вовчок, Сов, Одарка, Чари, Ледащиця.
94—98. Лепкий Б., Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. М. Вовчок, Інститутка.
100—103. Антонович В., Коротка історія Козаччини.
104. Аверченко, Гуморески.
105. Барвінок Г., Русалка.
106—107. Лепкий Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
108—110б. Куліш П., Чорна Рада, повість.
111. Толстой Л., Полонений на Кавказі, правд. подія.
112—113. Бернзон, Ан., Вступ до метафізики.
114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оже-
вився з немовою, жарт у 2 актах.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

ОРИСЯ
ДІВОЧЕ СЕРЦЕ
СІЧОВІ ГОСТІ

ОПОВІДАННЯ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІГ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Українська Накладня
с. з о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Товариство „Просвіта“
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Printed in Germany

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
from
the Library of
STEPAN I. KYLYMNYK

ОРИСЯ.

(Іділлія).

I.

Співають у пісні, що нема найкрасчого на вроду, як ясна зоря в погоду. Отже хто бачив дочку покійного сотника Таволги, той би сказав може, що вона красча й над ясну зорю в погоду, красча й над повний місяць серед ночі, красча й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіря в дуброві, і мак у городі.

Може й гріх таке казати: де тики видаю, щоб дівча було красче од сьвятого сонця й місяця? Та вже мабуть так нас грішних мати на сьвіт породила, що як споглянеш на дівочьку вроду, то здасть ся тобі, що вже ні на землі ні на небі нема нічого красчого.

Гарна, дуже була гарна сотниківна! Знали її по всій Україні; бо в нас на Україні, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже її знають усюди. Було чи треба кому з молодого козацтва, чи не треба чого у Війтовці, їде за сто верстов, аби тільки побачити, що там за дочка в сотника Таволги, що там за

Орися, що всюди про неї мов у труби тру-
блять! Та не багато з того виходило користи.
Якось не було козацтву приступу до неї з за-
лицяннем. Чи батько був дуже гордий, чи
дочка дуже пишна, того не знаю; а знаю, що
було вернеться інший крутиус із Війтовець
та й ходить, мов неприкаянний. Спитає його
про Орисю товариш...

„Шкода“, каже, „брате, нашого повабу
й залицяння! Не для нас зацьвіла ся квітка!
Може хто й застромить її собі за високу шапку,
тільки той буде не з нашого десятка“.

А товариш похитає мовчки головою та
й подумас: „От-же запастила козака!“

II.

А Орися була вже не дитина, вирівнялась
і викохалась, як біла тополя в леваді. Поди-
вить ся було на її старий сотник, подивить
ся на її пишний зрост і хорошу вроду, по-
радусть-ся батьківським серцем, що діждав на
старість собі такої дочки, а часом і посумус:
„Доспіла сси, моя ясочко, як повний колос
на ниві! Та чи знати-ме женчик, яку благо-
дать бере собі од Госнода милосердного?
Єсть багато людей, і статечних і значних, що
залицяють ся на тебе, та не хотілось би мені
оддавать тебе в руки сивому дідові: звялить

тебе ревнуючи, як вітер билину в полі. Ой, не хотілось би оддавать тебе й за молодого шибайголову, що не поживе довго без степену та коня, поляже в полі буйною головою, а тебе зоставить горювать з дітоньками!“

Так собі думаючи та гадаючи, старий Таволга часом тяжко-тяжко засумує, аж сльоза покотить ся йому з ока.

А Орися росла собі як та квітка в городі. Повна та хороша на виду, маяла то сям то там по господі в старого сотника, поехала як по меду бжілка і всю господо звеселяла.

III.

Приснив ся раз Орисі цредивний сон. Здалось, прийшла до неї з того сьвіту покійна пані-матка, стала над нею в головах та й каже: „Дитино моя, Орисю! Не довго вже тобі дівувати: що-день благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину.“

Встала Орися ні смутна ні весела, іде до пан-отця в сьвітлицю, зачервонілась як та квіточка, та й каже: „Пан-отченьку! Позолили мої дівчата платє. Нехай запряжуть нам коней; поїдемо ми до Трубайла, під Турову Кручу: там вода, чиста як скло, рине по камінням.“

А пан-отець рече: „Чого-ж тобі, Орисю, так далеко їздити?“

— „Хиба-ж то вже, пан-отченьку, й далеко?... На пів години ходи; та туди-ж усе їхати лугом та левадами, що й не счуєш ся, як вода заблищить і зашумить під горою.“

А пан-отець: „О, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросить. Поклич же мені старого Гриву!“

Поскочила Оріся до дверей, не довго шукала Гриви, зараз привела його перед пан-отця.

А той Грива був старий, дідизний чоловік. Знав він пана сотника ще з-малечку, випестив його на руках; вивчив і на коні їздити. Потім виходив з сотником у походах ледви не всю Польщу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; та вже на старість не схотів би й панства, аби тільки при йому дожити віку. Старий уже був дуже дідуган той Грива; брови на очі йому понасовувались і бо-рода сива до пояса.

Увійшов у світлицю, вклонив ся пану сотнику, та й каже: „Добрий-день, добродію!“

А сотник йому: „Здоров, добродію!“ Бо вони один одного звикли добродіями величати.

„Запряжи,“ каже, „добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возимо, та повези наших прачок до Трубайла.“

А той йому: „Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти?“

І ото зараз іде, бере двох хлопців, викочус з-під повітки віз, довгий і широкий, добре йому знакомий, що нераз у лихий годині засівши за його, одбивавсь од Ляхів або од Татарви, нераз приняв через його й нужди не мало, часом як трапить ся було утікати із ним по корчах, по болотах, по багнах, щоб вихопить ся манівцем із залоги. Викочує старий Грива той віз тепер на иншую потребу; запрягає пару коней, що вже літа давно погасили в них той огонь, що кипить у серці, паще з очей і з піздер, і кидає коня сюди й туди, на страх жінкам і дітям, а доброму козакові на втіху. Смирні тепер тії два білії коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно одвик од козацького герця.

Отже дівчата Орисині несуть сорочки, шитії рушники, настілники і всяке добро; наклали повен віз і самі посідали: усі в стьожках та в квітках, — Орися поміж ними, — і як мак у городі всі квітки закрашає, так вона сиділа поміж своїми дівчатами. Сивий Грива сів з-переду; хлопята кинулись одчняти ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

„Не бари ся жтам, Орисю!“

А вона: „Нї, пан-отчепьку!“

Ляснув погонич пугою; конї заржали, почувши лугову пашу; потюнали і зникли з очей і з возом, і з погоничем, і з дівчатами.

IV.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено, і туди зелено. Було бо се саме на весні, як ще трава сьвіжа та молода, тільки що вкрис землю. Скільки в-горі синього неба, стільки в-низу зеленого лугу. І так як ясна зоря в-ночі покотить ся, палаючи по небу, так тая Орися проїжджала широким лугом з своїми дівчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступить ся дерево, а сонце як заблищить саме в тім місці, де вода рине через каміння, то ти-б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий кришталь рине з гори і беть-ся на дрібнії склянки об каміння.

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим вязом, а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявсь за те коріння і колишеть-ся кудлатими жмутками. А в-низу вода рине та рине! Отсе-ж тая й Турова Круча.

Дивлять ся на неї дівчата, та й питають ся в старого Гриви, чоґо вона прозвалась Туровою?

„На-що вам знать?“ каже Грива.

— „Аже-ж ти на щось знаєш? Так і нам скажи!“

„Ой, мої голубята! Сказав би я вам, та тільки більш не поїдете сюди на річку.“

— „Що-ж там таке? Скажи бо таки нам, дідусю!“

Як узяли просить, не видержав старий, сів на камені над річкою, та й почав глаголати:

„Колись то давно, іще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Та й був собі той князь стрілець такий, що аби зуздрів на око, то вже його; і кохавсь він у польованні. Ото-ж раз поїхав той князь на польованне, та й одбив ся у пуші од своєї челяди. Їде та їде пущею, коли-ж дивить ся, аж на лощині пасеть-ся стадо турів.“

— „А що-ж то, дідусю, за тури?“ спитала ся Орія.

„То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх нігде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тільки не дивується на їх золотії роги, а дивується, що при них стоїть дівчина, така, що усю пущу красою осьвітила. Поскочив він до неї; а від неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у пуші: вхопила його за серце тая чудовная краса.“

„Дівчино!“ рече: „будь моєю жоною!“
А вона рече: „Тогді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеть-ся.“ А князь їй знову:

„Як не згодиш ся на моє прохання, то я твої тури постріляю.“ — „Як постріляєш мої тури, то вже більш нічого не стреляти-меш.“ Розсердив ся князь, взяв лук з плеча і почав стрілять золоторогії тури. Сунулись тії тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тогді був не такий узенький як тепер, — прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! та й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тогді дівчина руками: „Потопив єси моїх золоторогих турів, блукай-же тепер по пущі по всі вічнії роки!...“ Отже й блукає, кажуть, той князь до сього часу по пущі і ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже і в татарських руках, був і в лядських, — чого вже не було з тим Переяславом? А він не знайде його, та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі каміннями в воді, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуць тури глухо з-під води. Отже, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і пійдуть шукати собі диких пущ по Україні“.

V.

Слухають дівчата, та аж сумно їм стало; слухає Орися, та вже боїть ся и глянуть на

каміння, що простяглося купою через річку. Вже їй здається, що то справді не каміння, і вода шумить якимось не так, як вода...

Засмутив зовсім дівчат старий Грива. Не знають уже, чи прать би то їм, чи до-дому вбіратись; сором тільки старого Гриви: поглядає бо на них, та тільки всміхається. То було люблять прать на самій бистрині, положивши кладку з каменя на камінь; а тепер одійшли даліше од кручі, де вода ще не дійшла до каміння і пливе тиха та чиста, хоч виглянься як у зеркало. І справді мов у зеркалі видно в воді і небо, і кручу з тими кудлатими коріннями, що переплутались із хмелем, і кучерявії в'язи, що повибігали на самий край і попростягали зелені лапи під річкою.

Дивить ся Оріся в воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло; хтось ніби виїхав із пуці на сивому коні і стоїть поміж в'язами. Боїть ся глянуть у-гору, щоб справді не було там когось; боїть ся глянуть і на каміння: вже їй здається, що ось-ось заревуть і сунуть ся з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину і показала в воду: дивлять ся дівчата, аж на Туровій Кручі князь на сивому коні. Так і обомліли. Бо хто-ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Не мало ж, видно, здивовавсь і козак:

стоїть на коні нерухомий. Бо хто-ж би й не здивовався, опинившись над такою кручею? У-низу рине вода через каміння, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомі дівчата, з іграчками, з мокрицями полотнищами в руках. Чи дівчата, чи може русалки повиходили прати сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою. Отсе-ж мабуть і сам він вийшов з води погріть старії кости на сонці. Ще раз погляне козак на сивого діда, ще раз погляне на дівчат: позасукували по локоть рукави, попідтикали плаhti й мережані заплоччю подоли... Золото не сяє так на дорогих перстнях, як сяють у воді і над водою їх білії ноги. Задививсь козак, і собі стоїть нерухомо; коли ж гукне на його старий Грива: „Гей, гей! козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хиба хочеш пополоскати свої кармазини в Трубайлі?“

І скоро промовив, — зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата і давай бовтати полотнищами.

А козак одвітує дідові: „Та й за те слава Богу, що хоть на кручу вибрав ся. Скажи, будь ласкав, дідусю, як мені виїхати к Війтовцям?“

„А чого тобі треба в Війтовцях?“

— „Через Війтовці“, каже, „лежить моя дорога“.

„А куди-ж лежить твоя дорога?“

— „Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка“.

„Еге“, каже старий Грива: „нехай-же тобі Господь у доброму ділі помагає! От-же куди тобі виїхать? Берись у-низ, по-над берегом; то там трохи низче буде тобі доріжка; тією доріжкою виїдеш ти на річку. Єсть через річку й кладочки; возом не проїдеш, а конем добрий козак перехопить ся“.

Подякував козак за пораду, повернувши коня і сховався по-за деревом.

Як сховався, тогді то вже розгулялись наші дівчата; розписали козака як на папері які й очі, які й брови, як і говорить, як всьміхається. Та каже: „Се твій сужений!“, а та: „Се твій.“ А одна додала: „Не змагайтесь дурно, дівчата: чи рівня-ж таки вам пишний князь! Се нашої панночці сужений!“

Почервоїла Орися. „Збожеволіла“, каже, „ти, Параско! Хиба не чула, що він сказав дідові?“

І жаль їй було, сама не знає чого, що він їде сватать ся. Мякше од воску дівоче серце. Таке воно од козацьких очей, як од сонця...

„Що-ж“, каже Параска, „що їде свататись? Суженої й конем не обїдеш!“

VI.

Попрали дівчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посїдали й поїхали до дому, сьвіжі та веселі; щебечуть як ластівки. Іще далеко не доїхав віз до сотницького двора, а в дворі вже чути було, що вертають ся.

„Орися, наша панночко!“ крикнули дівчата, скоро розчинились ворота. „Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Се-ж того козака, що ми бачили, се-ж твого князя, се-ж твого суженого!“

Гляне Орися, а в серлі наче жаром запекло. Чи вона злякалась, чи вони зраділа, сама того не знала.

Виглянув у вікно із сьвітлиці молодий козак: їде в двір віз із старими кіньми, із старим сивим погоничем; зелена трава волочеться по боках і беться по колесах; а із-за сивої бороди старого Гриви, із-за білої зїми, червоноїс лїто: повен віз дівчат у квітках та в намистї, — Орися як сонце номїж ними! Виглянув, та аж руками сплеснув. „Се-ж вона, се-ж вона!“ І ото вже тогдї почав на прямоту викладувать свою мову пану сотни-

кові, і хто він такий, і чого приїхав. Хто-ж він такий, то се вже пан сотник знав давно: Миргородський осауленко, отамап у своїй сотні, хорошого й багатого роду дитина. А чого приїхав? Приїхав подивить ся, що там за Орися така, що там за дочка в сотника Тавогли на всю Гетьманщину; а побачивши та й себе показавши, довідать ся, чи вже надбала шитих рушників у скриню... Про що журивсь, чого бажав пан сотник, те йому як із неба впало. Не довго думавши, позвав Орисю. Ввійшла в світлицю, червона як калина.

„От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може подождеш красчого?“

Хоть-би тобі слово промовила, хоть-би тобі очима зглянула. Стоїть сердешненька і головку схилила.

Бачить пан-отець, що не дїждегь-ся од неї одвіту, — бо де-ж таки, щоб дївчина сказала, що в її на мислі. Очиці хиба скажуть, а сама ні. Пораховав се пан-отець, та й каже: „Де вже такий козак та люб не буде! Обніміть ся-ж та поцілуйтесь, та й Боже вас благослови!“

Обняв козак Орисю, поцілував у тїї губоньки, що наче з самого меду зліплені, і вклонились обоє низько, до самого долу, пан-отцеві.

Чи багато-ж наїхало дружини на весілля, чи бучно одбули гостей, чи довго гуляли, се вже не наше діло розказувати.

Бачив я Орісю саме перед весіллям; хороша була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргороді, — ще стала красча за-мужем, і дитина в неї як Божа зірочка. Вже я нераз думав собі на неї дивлячись: „Се Божа слава, а не молодиця! Що, як-би хто дотепний змалював її так, як вона ссть, із маленькою дитинкою на руках! Що б то за картина була!“

ДІВОЧЕ СЕРЦЕ.

(Діалля).

I.

Ой у неділю рано, по-раненьку,
Ой тож не у всі дзвони дзвонили,
Як у вдовинім дому гомонїли...

Єсть така пісня, і дуже жалібна вона. Було, як співає наш кобзар Архип, то й сам плаче. От-же, як би не вмер Архип, то ще-б зложив може й жалібнійшу пісню про нашу вдову, на прїзвище Загірню, як у неї в дворі одного ранку гомонїли селяне, а вона сама крізь людський гомін голосила. І селяне-ж були хорші! бодай їх доброму чоловікові ніколи в себе в господі не бачити!...

Десятники з сотськими та з писарем, — он хто гомонїв у вдовиному дворі! Уже-ж вони не з добром завітали до вдови Загірньої, бо сі людці де купою зберуть ся, з того місця втікай скорійше, — добра не побачиш і не почувеш.

Коли-б знав Ігнат удовиченко, що й його батьківського двора не мине ся халена всемирня, то певне й вітер би його в полі не ви-

передив. А то хто-ж би подумав, що одного в матери сина вільнуть у москалі?.. Вдова Загірня вбезпечилась, що в неї син одинчик, і молилась Богові тільки, щоб він послав її Ігнатку хорошу пару.

Сам Ігнат був ще молодий козак, — саме тільки чорний вус почав пробиватись. З паробками літати на взаводи, скакати через купалове огнище, або перемахати сажнями Дніпро, — отто були його забавки. На улицю ходив пісень співати, жартовав з дівчатами по-хлопячи, а любові йому ще не дуже в серце впивались. Недоліток зовсім іще був Ігнат удовиченко, тільки що батьківський зрост і хода, і якась повага в очах, бо сказано — господар на своїй батьківщині, — от його що ніби дорослим паробком удавало. А найбільш, як іде було в неділю з матір'ю до церкви: вона в старосьвітському кунтуші, а він в батьківській киреї — високий та рівенький собі, мов ясенюк. Ще-ж до того звичайний був і богобоязливий, справді йшов до церкви молитись, а не гави поміж людьми ловити; то здавався ніби вже не паробком або підпаробчим, — статечним чоловіком здавався. Ото-ж ми хвалимо було його гарний зрост і батьківські звичаї — його й батько був чоловік хороший і богобоязливий, а ті харцизяки мабуть свою думку дбали: „Нехай, нехай доростає

міри, — буде з його ще красчий некрут, ніж на селі козак“.

Воно то і в пісні співають :

Ой у вдови один син,

Та й той пішов під аршин...

Пісня, — правда, вона тобі не скривить ні словечка, та коли-ж се таке беззаконство чинилось на Україні? Може тогді по селах порядку ніякого не було, або що, а тепер же в нас на всяку хату по начальнику, що й чарки горівки не випеш без догляду... Еге! тим-то мабуть і громада з великого чоловіка стала малим, що знай стрічаєш по селу людей з паличками. Отсі то люде, сидячи там собі по буднях, наче в сьвято, без роботи в управі, балакають з-печевля про всячину, та й домізковались, що у вдови Загірньої суть не один син, а іменно і всеконечно — два, бо старший брат Ігнатів помер чумакуючи в дорозі, і про те нігде не явлено і не записано, а товариство його недавно отсе в халеру по-вимірало; то їх і значить ся два сини у вдови Загірньої Катрі, і як старший на литцо не состоїть і вже годів ізо три без вісти одсутствует (се вже писар старший слибизує), то й упадає некрутська черга на його, Ігната, котрому, каже, сповнилось восімнадцять літ.

Так-то вони собі там гуторять, а вдова небога, встаючи її лягаючи, поклони бє пе-

ред образом: що не доведи, каже його Мати Божа до лихої години, до невірної дружини, до злої личини, а пошли йому пару до впадоби, до любої розмови, до господарювання в дому, до чести й жалоби між добрими людьми. Як-би ж хто сповістив удо́ву безталанну, що от-така й така річ, — може б вона кинулась в управу, звіець полотно однесла писареві, а старшині поставила пів ведра горілки, бо вони звикли там начальницьким робом бенкетувати; впоївши й випровадивши ісправника, чи окружного, самі недоїдками й недопивками по-начальницькій контентують ся, — се вже в них діло законне. Не то в празник, та і в будень, з селян збирають харчове, що ось ніби становий, чи який там нечистий, прибіжить. Той же й не думає про їх управу, маючи собі в волю де їсти й пити і руки нагрівати, а вони бали собі в управі справляють. То нехай би вдова Загірня кинулась у сей кагал з поклонами і дарунками, — воно б нічого. Сам писар і записав би і свідителів познаходив би, що іменно помер Ігнатів старший брат чумакуючи, і що він єсть один, як око, син у матери. А то вона собі молить ся безпечно і на часточку раз-по-раз отцю Петрові подає, ще й молебні в його наймає, а той — звісно піп — собі радіє, що яка то спасенна душа ся Катря Загірня! Тим часом старшина, наго-

ворившись та нарадившись у своїй радї лукавій, вибрала день — сьвяту неділю, що вже іменно знає — дома Ігнат вдовиченко. Худоба про сей случай пасеть-ся в його за вишнячком у пастовничку, а сам він, гарно вмившись і голову змивши молоком, бо мати держала його чисто, як панську дитину, вбереть ся гарно до церкви і пійде обруч із панї-маткою слухати сьвятого співу і читання.

Ото-ж, іще й великий дзвін не бовкнув, а у вдовиному дворі, ти б сказав, у-во всі дзвони дзвонили. Ведуть Ігната під руки до розправи, гукаючи й регочучи, наче вовка або що живцем доскочили; а мати-ж то, бідна мати, за ними наче по мертвому голосить! Мій Боже милій! хоть би-ж він не такий хороший та вродливий здавав ся... А то трошки зблід на личеньку, то чорні брови й молодий вус наче шовком йому те сьвіже молоде обличчя закрасили. А очи сумні і піби якісь горді зробились та й зупинились під очима. Сором, бач, козакові заплакати, — переміг свою тугу бідолаха.

Огсе-ж його ведуть, мов молодого князя бояре, а сусідня дівчинка Оленка, те-ж недоліток, та тільки гарна-ж на личеньку, як та зоря Господня, вирядившись до церкви у квітки і в білі пишні рукава, саме мчала повні відра од колодязя, поспішаючи матері води до по-

рання наносити, тогді й до церкви підбігцем бігти. Як побачила ж вона його в такій громаді, то й відра в неї по землі покотились. Вона його любила, молодого, вродливого Ігната, та й рідній матері не призналась. А тепер на весь куток заголосила, і до вдови Загірньої, до Катрі, на шию кинулась. Отсе-ж може й пара Ігнатова, бо й він не видержав її плачу ревного, — затрусивсь увесь і захлипав: не міг себе перемогти.

Ще-ж як на те дав Господь ранок тихий, ясний та любий, літній. Колос у ячмені ще не налив ся, та соловей виспівував остатні пісні свої — прощавсь із весною. Тут його ведуть, того Ігната; тут його мати, обнявшись із Оленкою, голосять, а соловей на вербі під той гомін та плач аж лящить — співає. Золоті хмарки паче вплинь пливуть по чистому небу. Скрізь широко видно аж геть по-за цариною. Вітряки на горбах понасторшували крила і сяють проти сонця, мов башти золоті. А що вже хрест на дзвіниці новий, що поставив своїм коштом Ігнатів таки пан-отець, — аж сипле промінням. А тут саме й до церкви благовістувати прийшла година. Отець Петро тихою ступою вийшов із свого двору, то на ламар, побачивши його із дзвіниці, й бовкнув у великого дзвона. Сьвято вчинили всі гуртом удові бідолашній — на всю жизнь сьвя-

то!... Як була в новому очінку, що саме збіралась наміткою голову до церкви обвивати, так і пішла за сином до розправи.

Ховай ся ж тепер, Оленко, од людей, не йди й до церкви, бо всі сусіди взнали, кого ти, молода, покохала! І квітки ти свої розгубила по дорозі, підбіраючи відра. Паробки, йдучи до церкви, квітки твої сьміючись позірали. Тепер у тебе на всім селі немає вірної душі, щоб твоє горе зрозуміла. Батько й мати гримлять на тебе, мов ти не знать яку велику незвичайність серед людей учинила. Отта вдова хіба тебе зрозуміє і до серця пригорне, що вирвалась од тебе і побігла за сином.

От-же вони й коло розправи — тії п'явки людськії. От вони привели вродливого вдовиченка перед пана. Не малий же й пан нагодивсь у село під сей час, — не дурно ще вчора з'вечора курей по сідалах полохали — готувати йому вечерю. Сам окружний, Бреус Ілья Семенович, се він учора з дзвоником набіг у село. От і стоїть, у боки взявшись, саме тільки налигавсь чаю з перегінною; тепер у холодку коло розправи потягує здоровенну люльку. Мордатий він собі пан і, правду змовити, поганий; і гудзики його блискучі не красять. Блищать ті гудзики на йому, мов жабячі очи, тільки що страшно, а краси нема

пійкої. От-же не подивилась бідна вдова, що він і зростом — карануз, і лоб йому мабуть іще з малку приплющено, і ноги в його чогось криві. Як прибігла, так і внала йому в ноги і обхонила ті криві ноги руками, а сама голосить :

— Паночку, лебедику! може ж і в вас є діти! не губіте мого Ігнатка; дайте ж йому й мені на світі пожити!

А в його справді, в того окружного, діти були маленькі, все дочки; до церкви, таки до нас у Буртища, пані його, окружна, було їх возить повен віз. Та що-ж йому про те? і як проста баба сьміє свою дитину до його дітей рівняти?

— Геть! от він що одвітував, — ти мене повалиш! Азьмітє бабу проч!

Так і вхопили стару Катрю Загірню ті прислужники, із наших таки людей харцизяки, і одволокли геть, бо й справді на кривих ногах окружний захитав ся. „Чаво табе нада?“ закричав на вдову безталанну, і її вже держать під руки, не пускають. І сина держать коло неї, щоб не влизнув, бо знало все село, що його й конем не доженеш.

Вона тільки плаче, і дух їй захопило. Звісно материни плач!

— Хто-ж мене, паночку, догляне, хто

мою старість запоможе? — хлипаючи на силу промовила.

Він, хоть по нашому й не говорить, а зрозумів її та й каде:

— Роботиїка найдьош сабе, старуха. Ти вдова багатая.

І вона-ж, дармо що зовсім збожеволіла од напасти, постерегла, супротив чого він її закинув.

— Коли-б я, каже, була багата, я б тебе пане, озолотила! Отсе-ж у мене і все багатство і весь скарб, що ви в мене забрали.

А вони окаянні все було плещуть, що Катря Загірня — багатирка на все село; ото-ж і окружного на її нацькували, що прижмом, кажуть, за душею в неї єсть гроші. Сама ходить як кукла, в церкві од неї аж сьвітить поміж людьми, а син у неї — мов той панич, чистий та митий, мов огірок. І хата, кажуть, у неї як віночок. То й певен був окружний, що вона зараз кашук розвяже.

— Пане мій, голубе мій! благас вона окружного (а він до голуба такий був схожий, як підсвинок) — маю два волики й корову: забери їх до господи, а мені верни мого сина, моє сонце!

Що то проста жінка, сказано! Їй здається, окружний все одно, що той Татарин; а він у нас такий був, що брав самими грин-

ми подарунки. Приїде й поїде, ніхто нічого не бачить і не знає. Розлютував ся ж на Катрю за її слова дуже, аж посинів!

— Сказилась баба, што-лі? промовив, та аж мукнув, що всі злякались: Лашадей!

Де тії й коні взяли ся! мабуть нечистий їх позапрягав на ту мінуту, так і вискочили перед ганок, мов із землі вирости. Тільки дзелень-дзелень-дзелень той дзвоник на дузі. Аж дві тройки вродилось їх разом. І як він і з тими кривими ногами так хутко у візок упхнув ся, враги його душу знають, того окружного, Бреуса того. Пашол! і мов чортяки його на крила підхопили. Тільки пилом занесло вдову бідолашню. Протерла очи, аж і сина вже немає — вже обидві підводи коло царини. Бігом бігти за ними, криком кричати: Синочку! Ігнаточку!... шкода, вже не почує, і матери крізь ту страшенну куряву не побачить.

II.

Як ізійшла вечірня зіронька, та повечерявши старі люде спать повкладались, сільська молодіж почала через широкий став перегукуватись. Солові з обох боків ставу по вербах висвистували; озвала ся вода стома голосами. Зорі наче потонули в ставу і поуз беріг тремтіли, розпливались. искорками, та

й знов у глибини поринали і тихо в глибині сяли, ти б сказав розмовляли з небесними зорями. Ізійшли ся до купи паробки з дівчатами, почали своє кохання у піснях виспівувати. Тільки й нема між ними Ігната вдовиченка та молоденької Оленки. Далеко тепер десь Ігнат сидить, знакового голосу не чуючи; а Оленка лягла спати, та й підплила гарячими слізми в коморі. Довго вона плакала, слухаючи співи солов'їні та дівочькі пісні; серед ночи встала, тихесенько викралась із комори, тихесенько перейшла через двір, майнула білими рукавчятами на перелазі, втонула в вишневому садку, вирнула з садової темряви коло хати вдови Загірньої. Не спала бідолашня мати, почула як Оленка в віконце стукнула, обізвалась, упустила її в хату.

— Матінко моя рідна! каже Оленка, обхопивши її плечі, — люблю твого Ігнатка як свою душу. Я прощаю без його на світі. Благослови мене, матусю, іти за ним на край світа. Нехай він не мучить ся між чужими людьми самотою. Я його люблю, він мене любить, — нам обом буде легше, як ми побачимось що-дня хоть на часничку.

— Голубонько Оленко! що отсе ти вдумала? У тебе ж батько й мати, у тебе брати й сестри: як їх покинути?

— Нема в мене тепер ні батька ні ма-

тери, пань-матусю! Ти мені батько й мати, а твоїй Ігнатко вся моя родина. Не зможу я без його в світі прожити, у сиру землю піду. Чи лучче ж їм на столі мене побачити?

— Ні, моя доню, коли йти кому за Ігнатком, то лучче мені, самотній матері.

— У тебе, ненецько, худоба на руках і батьківщина Ігнатова; тобі не можна всього кинути...

— Не можна, не можна, промовила вдова плачучи, а то б я вже й у дорозі була, я б за ним зузалею летіла.

Довго вони в-двох говорили, довго вплинула вдова Загірня Оленку, лякала її світом широким, людьми чужими, пригодами несподіваними. Не злякалась нічого молода Оленка; на вічні найми себе обрекала: „Годити-му, служити-му, нігде не загину. Бог нам допоможе, твої молитви, нене, з усякої пригоди нас визволять“. Такі слова вона промовляла, мов пісню співала. Раділо гірке материне серце, що її синові мов із-за чорної хмари сонечко присвічує. Жаль їй було тільки дитини молодої, у чужій чужині не бувалої. Боялась вона, щоб з сього не вийшло ще більшого лиха, як слідом за її сином згине й чужа дитина. Не знала, що Оленці казати, замовкла журичись. Далі ще каже:

— Ти ж подумай, моя кришечко Оленко,

як тобі село покинути, коли в тебе ніякого паперу немає? Та тебе всяка судова погань заарештує, ганьбу тобі велику зробить, до віку сорому не збудеш ся.

— Я вже про се думала, ненечко: у мене ще з весняної доби єсть такий папір, щоб мені вільно було по людях служити. Ти знаєш, яка в мене старша сестра недобра, яка злюща. Вона мені була прачем руку перебила; а мати її дуже жалує і од пан-отця обороняє, так я випросила в пан-отця такий папір, щоб мені дома не жити. Він і лежить, той папір, за образом. І пішла б таки я з дому, та зосталась, що Ігнат близенько, щоб з Ігнатом твоїм що-вечора побачитись, а тепер мене ніщо не зупинить.

І радіє і боліє душею старенька мати.

— Доню моя! каже, — не нарікай же на мене, як — не доведи Боже — инше воно станеться, ніж ти собі міркуєш.

— Вкупі з Ігнаточком не страшне мені ніяке горе! скрикнула Оленка, обнімаючи і цілуючи бідолашню матір. — Нема мені життя на світі без його і не буде.

Довго вони ще розмовляли, довго прощались і плакали. Вернулась Оленка у свою комору і тихо, перед світом любо заснула. У-ві сні побачилась із своїм Ігнатком десь на чужій стороні, приголубила його, заспокоїла мов дитину, журливе його серце заколихала.

III.

Чужа стороно, далека земле холодна
не плодюча, плугом не орана, купям засїяна!
Прокляли б ми тебе великою клятьбою, за-
палась би ти на віки од нашого слова гірко-
го, од наших ревних слїз: та живе в тобі
не одна душа спасенна, товчуть ся в тобі
наші земляки, як той Марко по пеклу. Нема
в тобі ясного неба нашого, — вони любим,
жалібливим поглядом на ввесь мир христи-
янський тебе осьвічують. Нема в тобі нашого
дерева густого, кучерявого, наших трав шов-
кових, наших квіток дубрівніх, — вони сер-
цем багатим тебе, убогий краю злиденний,
мов пишний сад іскрашають. Не чути в тобі
соловейка весняного, — вони своєю мовою
солодкою твої зрадливі вітряні пустинї на-
повняють...

Таємнича доля судила Оленї опинитись
на чужій сторонї хутко; мов у-ві сні вона у
великий, пишний город перелетїла, у той-то
город, де, мовляв, тільки церкви та палати
та пани пузатї, і нї однісїнької хати. Зуспіли
її в наймах добрі люде, що в сьому городї
неволею проживали і на Україну на короткий
час, мов у вирїй, зазітали. Молоді люде, пан
із панїєю, і дїточок у них двоє — дві дївчин-
ки. Звались вони скрізь по селу де вона

наймичкою в козака служила, пан Іван і пані Ганна; більш їх ніяк не звали, ані прозивали. Любили їх козаки і козачки і козака дїтвора дуже, що вони з простої хати у пани вийшли, і всякими мовами вмїли з чужоземцями розмовляти, та й не пишались тим перед сільскою громадою, і одежу нашу просту носили, і звичаї наші рідні шанували. Бачать вони наймичку в козака, молоденьку, моторну й працьовиту, розпитали, що вона за людина, довідались, що вона дитина отецька та ради свого кохання пійшла по людях служити. Порадись пан Іван з панїєю Ганною, видумали, як їй подать руку у її долі тяжкій. На шлях непевний молоде дївча вийшло, сподїванками тільки шлях міряло. Знали вони, що то за міра; бачили сьвіту багато, то вжахнулись тїї долї, що ждала нашу Оленку десь у далекому туманї. От почали її до себе закликати. Панїя Ганна вмїла розмовою любою, ласкавою журливе серце її собі з'єднати, мов дитину її до себе принадила.

Тут і Ігнат Загїрній, той бідолашній вдовиченко, стояв із своїм полком; і його вони до себе в хату закликали. Кохана пара, мов у батька в матери, в їх гостювала. Понятливий був Ігнат з-роду, хисткий, проворний, то його ще в москалях і не бито; та

й шанував себе козак, то вже все переїмав, згнітивши серце, чого там його учено, і старший похваляв його на муштрі. Ще-ж як на те, трапилось так, що старший над Ігнатом був молодесенький офіцерик. Прозивав ся він Кавун, і як назве було копитан Кавуновим, то він і просить, щоб його так не величав, бо я, каже, свого отцького прізвища не цураюсь. Як же дочувсь про се пан Іван од Ігната, — „се-ж“, — каже, „наш!“ та й заговорив до його по нашому в церкві. Офіцерик трошки спік рака, що одвик по своєму розмовляти, бо його з-малечку на столицю заслано, і не давнечко, мов пташку з клітки, випущено; а про-те любе йому було слово пана Івана, і зайшов він до його з церкви на отче-наш. Се ж тільки для звичаю так його запросив до себе в гостину пан Іван, а тут уже й обід, неділешній поспів. Багато до пана Івана козацтва зібралось. Тут і Ігнат із своєю голубкою. От, розговорились трапезуючи з офіцериком Кавуном і парадились, як би Олені по селах за полком не ходити, бо всякі люде між хазяїнами бувають, то щоб не дознала вона наруги за своє щире кохання; та й що з того кохання далі буде? Постановили громадсю застільньою так: щоб узяти добрим панам Оленку з собою до дітей за няньку, а тимчасом молоденький

Кавун офіцерик порадиє Ігнатові, щоб його, як моторного, зростом високого, обличчям гарного москаля, вибрано в гвардію. От Оленка і не ходити-ме більш із села в село; буде вона проживати між хорошими людьми-земляками, дарма що на далекій чужині, а там уже якомсь доля її зладнаєть-ся; час і діло покажуть, як їй краще в світі прожити. Ще такі добрі люде були той пан Іван і пані Ганна, що й до батька-матери Оленчиних поїхали і їх заспокоїли і Оленку до батька-матери привезли і благословення їй випросили.

Звеселилась не одна душа з того благого учинку столичніх наших земляків, що мов не-хотя панами звались, а були душею і словом прості і чесні, мов з-роду із села із рідної хати не виходили; а не хто вже, як удова Загірня радїла. „Святе добро!“ рекла вона, з радощів плачучи: „кажуть люде, що тебе в світі немає. Ні, ти ж таки — єсть на світі, тільки що рідко тебе чоловік грішними очима уздрить!“ Так вона про-рекла, мов проспівала, здіймаючи до неба руки. І що то вже Оленку цілувала! як її до матернього серця горнула! І рідна мати оступись перед нею, бо велике діло непорочня печаль в одинокому серці.

Левади рідні, голосні, співучі! стави з шумливими вербами! дівочі ігрища незабутні! Покидає вас вродлива дівчина, краса всього села, материна втіха, батькова осолода, веселость усіх добрих громадян. Коханню їй голубине крилля дало; знялась, полинула далеко-далеко. Нехай буде темрява в чужому краї, — сьвітить у неї в душі негасиме сьвітло. Нехай лютують морози, — у неї в серці весняні квіти процьвітати-муть.

IV.

Живе наша Оленка в далекому городі — надією дише: хутко, хутко побачить ся з своїм Ігнатом. А Ігната нема: не так воно легко робить ся, як доброму чоловікові думається. Не переводять Ігната в гвардію. Багато було б розказувати, чом, та й на-що?

Нема мого миленького,
Нема мого сонця,
Ні з ким мені розмовляти,
Сидячи в віконця.

Отсе наша річ. Сумувала б може Оленка й тяжко, так надія ж її, мов співоча пташка, розважала. Минуло з-пів року. Що-ж із дівочим серцем стало ся? Певне зсохло, завяло... певне змарніла на чужині Оленка? Так би воно, здається, й мусило бути, та не так

воно в Божому сьвіті дієть-ся. Розірви з-разу молоде вігтя, що до куни сплели ся, — порвеш живі листочки, завянуть: замре з великого болю серце дівоче, перестане битись — часом і на віки. А нехай буйний вітер гойдає довго їх на сонці, дивись — і розплели ся розійшли ся, красують ся і хилять ся туди й сюди в пишному зрості.

Нема мого миленького,
Нема його туга;
Посходила по слідочках
Шевлія та рута.

Почала рута проростати й поміж сумуванням нашої Оленки. Як же се стало ся? —
Ось як.

Не нянькою була Оленка в панії Ганни, а рідною сестрою. Зараз почала її пані Ганна письма учити, і сама здивувалась, що то за понятлива людина та Оленка! Не минуло й місяця, а вже вона своєю рукою до Ігната лист написала. Що ж то був за лист, коли-б ви прочитали! Пісня піснею. Бідолашний! Лучче б тобі його ніколи не бачити... Другий лист написала Оленка до свого любого паробка через місяць, і вже в тому листі не було пісні. Все в йому було: і кохання дівоче, тепле, сьвяте, і жалощі рідної сестри, тільки не було пісні. Гарним письмом засіяла Оленка другий лист; усяке б здивувалось, що так

недавнечко ще вона письменною стала ; а отже первий лист був квітка весіння, пахуча, красна, ненаглядна против його. Розкрили ся широко в Оленки очи. Привала вона до книжок, наче до вікна високого, що з його далеко-далеко, широко-широко, по сьвітах видно. Ще ж би се нічого, а то до книжок прибавилась іще дружня розмова з земляками. Знала вона в себе в селі паробків багато. Були між ними і на вид хороші, і на слово до теплі, та не було красчого над Ігната. Бачила вона її людей статечних і дідів сивоусих, чувала їх розмови поважні і пісні старосьвітські. Здавалось їй, що й на сьвіті таких гарних людей немає. Перелетіла, мов на крилах, у чужу землю, озирнулась на-вкруги себе, освоїлась... се ж рідна громада на чужині ! Зберуть ся в пана Івана гості, — се ж рідні селяне, тільки мов якесь инше сонце їх осіяло ! Вже про те її говорити нічого, що на їх одежа українська красча од сільскої, — така одежа, наче вернулись ті часи давні, що було стара бабуся маленькій їй розказує... Коли в кого жупан, то сама чиста сета. Коли сорочка з мережками, то аж очи бере ! А що вже дівчата й молодці, то сяють у шовках та в пишних рукавах, та в намітках білійших од снігу самого, та в квітках і широченних стрічках, наче ті бразолі, маки та лилії. Нехай же б вони

самою одежою очи Оленці чарували, а то-ж розмова в них тиха та люба, речи дружні, щирі та розумні. Скільки чоловіків, стільки й дядьків або братів рідних. Скільки молодниць і дівчат, стільки тіток і сестер. Всяке, здається, тільки й дивить ся, як би її словом ласкавим приголубити, як би її на добро наставити. Оdkрив ся їй світ у книжках, а ще більше у розмовах. Що ні почує, як та громада поміж себе розмовляє, вона й спитає в когонебудь, — і ширшає, ширшає її память. Иногді і в-ві сні прокинеть-ся та все думає про те, що в день бачила й чула. Ще ж треба, що мов із усїї України сюди пісні що-найкрасчі позлітались. У селі було заспіває инший хорошу старосьвітську пісню, одну і другу, а більше вже й не памятає, а що хлопці, так по-московській незнать-що ипогді варнякують; а тут як заведуть, то цілісїнький вечір співають. Одна гарна пісня, а друга ще гарнійша; одна старосьвітська, а друга ще давнійша. І то їй диво було, тій Оленці, що діди сивоусї в селі було згадують про старовину дідову або прадїдову, а тут, і без сивого уса, давні часи мов на долонї тобі покажуть. Та ще чого дозналась наша Оленка: їй здавалось у селі, що книжки з неба падають, — так їй і мати казала, а тут побачила й самих людей тих, що книжки своїм розумом

компонують. Иногді було як прочигас Катерину або Тополю, то й не йме віри, щоб се komponував той ласкавмй дядько, що в чорній кучмі волохатій ходить та все її серденьком зве. Менше всіх він здавав ся письменним, та більше од усіх мав у голові розуму. Все було тільки й говорить, що про зелені левади над водою, про селян простих, про ігрища дівочі, — хиба школи згадає, як козаки лукаву шляхту товкли, і очима, що тими зорями, блисне...

V.

Хутко ж ти, Оленко. між чужими людьми оговталась, та й сумувати по свосму Ігнатові почала менше. Дорекаєш сама собі, як ляжеш спати, чом рідше почала його згадувати. „Чи не зледащіла се вже я поміж панами?“ иногді думаєш... Які-ж вони пани? що вбогих сірмяг і товстих сорочок не носять? Тепер ти вже й сама міркуєш, що не то пан, хто хорошу одежу на собі має, а то, хто дбас тільки про себе та про своїх родичів, а на вбогий люд хиба через плече озирнеть-ся. Сї ж — глянь, як тебе, дівчину просту, привітали! Ти, мов пташка з Божого раю, до їх у чужу сторону залетіла. Ти їм наче садових пахощів з України з собою занесла. Зраділи всі тобі, ти б сказав, рідну родину побачили. Ні, сер-

денько, не зледащіла ти між ними, і дурно себе турбуєш дореканнями. Засипай з упокоєм : приснять ся тобі не ледачі поваби, — не такі, як тому снять ся, хто тільки мапить себе, зачаровує собі серце гарними словами. Велика Україна тобі, Оленко, у-ві сні присниться ся, з усіма муками людськими од Наливайка та аж до того часу, як ти в селі з Ігнатовою матусею плакала. Розкриють ся перед тобою тайни сьвятії, і забеть ся серце твоє Божою правдою, наче новим, висчим коханням. Глянь, хто се по диких степах викоренює ледачу зіновать і колосисту пшеницю засіває? Се твої діти не народженні. Зникло твоє село, і старий батько з матірю і любий Ігнат байдуже тобі : ти задивилась на ті криваві мозоляві руки, що в дикому степу працюють, загляділась мов на райські квітки. Пташкою по-над тим степом. веш ся, і серце твоє якусь нову пісню співає. От твої сні, моя втіхо ! Не зледащіла ти : не між панами ти, а між людьми опинилась.

Чого-ж походила рута по тих споминках любих, що ними тільки й жила ти ? Тяжко мені вимовити, та вимовлю. Любила ти Ігната за те, що в його очі такі ласкаві, що в його ніжне слово, що на вроду і на вдачу і на пісні і на танці нема над його паробка в селі ; за те любила, що в-купі з ним соловейка слухали, вечерніми зорями під вербою сто-

яли, що він про твоє життя розпитував, сумував із тобою. Як же ті споминки тепер перед тобою затуманились, мов справді кучерявою рутою вкрились! В-друге ти на сьвіт народилась, на широкий ясний сьвіт. Не ті в йому смутки, не ті й радощі, що знала ти з-малку. Виростають у тебе що-дня крила, білшають, ширшають, дужчають, і вже з твоєї високоєти рідне село здаєть-ся тобі маленькою крапинкою. Безталанний Ігнат! Чим же він тобі тепер здаєть-ся?... Темним, убогим, задушливим братом, та й годі. Нанише до тебе чужою писарською рукою лист, прочитаєш його, та й загадаєш ся сумуючи. Жаль тобі Ігната, мов рідна сестра по його долі серденьком тужиш, а якось тобі дивно з ним побачитись, мов з того сьвіту має він прийти до тебе.

Ой Оленко! не хочеш ти сама собі признаватись, що в твоїм серлі дієть-ся. Пів року минуло, як ти розлучилась із своїм коханком. Багато води втекло за сі пів року; пішли за водою і твої сільські думки, твої надії, твої молоді жадання. Не пів року, пів віку ти прожила між чужими людьми, і вони тобі здались ріднійшими од рідної матери, а всіх ріднійший, всіх близький став тобі Павло Піддубень, молодий, гарний козак, брат панїї Ганни. Дивом великим здав ся тобі Павло Піддубень, скоро ти його почала знати; та не

заглядувалась ти на його вроду козацьку, пиш-
ну на-вдिवовижу вроду: не вона тебе чару-
вала. Чарували тебе його братні речі, що він
з тобою, як брат із сестрою, розмовляв і ми-
сли твої засівав наче якими зорями. Прийде що
вечора Павло Піддубень до пана Івана, і на-
че для його нема тут людей опріч тебе: все
він з тобою розмовляє та співає. Голос у його
тихий та гарний. Часом бувало й заплачеш,
слухаючи його пісню; а він тебе й розважить,
книжки гарні тобі читає і до книжок докладає
своє розумне слово. Чого ж ти почала задуму-
ватись після тих вечорів любих? Ти його
речі до одного слова згадуєш; і в-ві сні во-
ни тобі снять ся, і прокинеш ся ранком —
перше всього вони тобі на память приходять.
Се-ж ти вже не своєю душею живеш, Олен-
ко: у твоєму серці та ясна душа козацька,
звила собі кубелечко. Тобі страшно й подумати,
щоб його день або два не бачити. Як
же се може стать ся? День у день, вечір у
вечір заходить він до своїх родичів; з тобою
поговорить, дітей приголубить; хоч на годин-
ку забіжить, і твою душу наче сонцем осьві-
тить. От-же стало ся. Нема Павла і день і два,
— занедужав Павло! Ти заміраючи про його
болість довідуєш ся. Ти сама за два дні змар-
ніла, мов од тяжкого недуга. Соромиш ся ти
прохати панію Ганну, щоб узяла й тебе з со-

бою, як поведе дітей одвідовати їх любого дядька. Три дні, тиждень ти криєш ся... Вже в тебе всі питають, чого ти з личенька спала. Загориш ся часом на таке питання, та й замовкнеш. Так, нічого, я, слава Богу, дужа й здорова, — більш од тебе нічого не дознались. Пильно на тебе дивить ся пані Ганна: знає вона, чого тобі треба. Вона тебе ні в чому за руку не веде, вона тільки твоїй розум засилує, щоб сама ти свій шлях познала і, куди тобі треба, добре прямувала. Чи Ігната всім серцем любити-меш, чи кого иншого вибереш, про неї байдуже, аби ти була щаслива. Така в їх у обох думка, ні в віщо вони своєю волею по-атаманській не ввіходять.

— Оленко! каже раз ранком пані Ганна — пише до мене Павло Петрович, що він подужчав, просить прийти до його з дітьми і тебе взяти з собою.

— І мене — промовила тільки Оленка.

— Пише, що скучив, довго тебе не бачивши.

Ой пані Ганно! Чи гаразд же ти збила, що таке слово промовила?... Уже ж чи гаразд чи ні, а Оленка в тебе на шиї. Що за тиждень смутку в серці набралось, все те сльозами тепер розмило ся.

Мов сестра сестрі, пані Ганна обтерла сльози з карих очей дівочих, пригорнула до

серця, поцілувала, чогось зітхнула, і нічого не сказала. Пішли до Павла Піддубня. Не йшла Оленка, на крилах летіла.

Вже давно її думки над тією кам'яницею носили ся, де живе її кохання: як там у його? що там у його? У його хаті мусить бути, мов у раю.

І справді, — гарно в Павла Піддубня у його затишку! Зелено-червоними плахтами стільчики повкриті, шиті рушники — гостинці з України — висять на кілочках. Між ними бандура тридцятострунна вилискуєть-ся. Се його діда-Запорожця бандура. Гарним малюванням стіни обвішані, і всюди наша рідна Україна вималювана. Там купальні дівчата в вінках скачуть через огонь з хлопцями — поломя з искрами, з димом темне дерево застиляє, під небо веть-ся, а небо аж вороне од того сьвіту, тільки далеко в боку місяць червоний із-за левади вирізав ся, осияв хмарки легенькі і по ставу золотими смугами грає. Там — козаки їдуть по кровавому полю, через косяки страшенні, а Самко Мушкет попереду, „коня удержує, до себе притягує, думає-гадас“. Там під хатою кобзар на кобзі грає, а круг його старе і мале слухають, деякі плачуть, а сонечко, заходячи, червонить білу хату і людську тїнь по зеленому рясту чорними смугами кидас. Книжки лежать, па-

пери купами: Павло Піддубень дуже тямущий чоловік, всяку старовину молодого головою зазнає... Простора в його хата, чиста. Мальовання, німуючи, розмовляють проміж себе, а тиша в хаті, не чути гласу, наче в ченця в келії, тільки годинник, стоячи на столі, чикає. Кинула Оленка оком на одно, на друге мальовання, дивуєть-ся, мов на Україні опинилась, аж зирк! у дверях, мов жива картина, стоїть сам Павло, мовчки на неї дивлячись. Як побачила ж вона його худого, блідого, з веселим поглядом блискучим, і сама не знала, що з нею стало ся: кинулась до його, як дитиня, обняла і пригорнулась, а Павло обняв і поцілував її від щирого серця.

— Серденько Оленко! питає, горнучи до себе, — так ти мене любиш?

Вона мовчки його поцілувала.

— Моя вона! сказав Павло, протягуючи руку до панії Ганни; а панії Ганна наче знала, що буде: вона дітей удержала, щоб не кинулись перше Оленки до коханого їх дядька. Обвисли ж вони: коло його тепер, ухопившись рученятами за руки, за пояс. Оленка, сама не своя, обох дітей цілує, із великих радощів плаче. Зачарував її Павло Піддубень якимись недовідомими чарами. Все на сьвітї вона забула; в його слові, в його тихій розмові вся її душа. Умер Ігнат на віки

в дівочому серці. Єсть про його споминки, є жаль, а кохання мов пташка в вирей одлетіло. Таке дівоче серце, таке його кохання. Цьвіте, сияє, пахощами райськими вабить, і звідкіля йому сьвіт сьвітить, тули воно і повертасть-ся. Жаль було і панії Ганні бідолашнього Ігната, та знала вона, що людської натури не переможеш. Нехай так буде, як мусить бути. Нехай дівоче серце само своєї долі шукає. От її розум; такий-же розум і в її пана Йвана.

Не помилилась же Оленка, покохавши Павла Піддубня. Віп наче ждав її з України: нікого ще не любив, любив тільки свої книжки та малювання. та голосну бандуру. З первих вечорів постеріг він. що то за сояшне, живе серце у вродливої дівчини. Радіючи душею, взяв ся він осьвітити науковим сьвітлом ту головку, що дивом йому здала ся, що мов усі Фидії в-купі з Рафаелями її видумали, а тим-часом серце його первим коханням заняло ся. Чужа вона — ся думка його зупнилася. Слова ніколи про себе їй не промовив, та серце його мовчки з дівочим серцем поняло ся. І вона йому не признавалась, що з нею дїсть-ся: все він думав, що душа її живе з Ігнатом. Поти з собою козак боров ся, поки аж занедужав. Тогдї сестра довідалась, яке лихо стало ся, почала за

Оленкою пильно дивитись, довідалась, збагнула жіночим серцем івилічила брата розмовою і розвагою.

Инше тепер стрігла Оленка Павла Піддубія, як прийшов він у кохану його семью. В раю вона тепер жила і раєм його осіяла.

— Оленко серденько! каже Павло, — коли ти мене вірно любиш, то у всьому мене послухаєш.

— Як батька-матери! каже Оленка. Ні, — більш! Ти мені й батько й мати, ти моє все!

Дівоче слово кохане! Хто тебе чув замолоду, до самої смерти тебе не забуде.

— Поїдьмо зо мною на край світу, Оленко!

— Поїдьмо, полетимо в парі! каже Оленка.

— У мене, хвалити Бога, є достаток; облетимо з тобою весь світ, а потім вернемось на Україну, з батьком-матір'ю побачиш ся, та й будемо жити в мене в дідовому хуторі.

Після сїї розмови, мов тільки крильнями голубята стрепенули. На завтра вже вони летіли далеко в вирей, де літо й зиму одні квітки осивають ся а другі зацвітають...

VI.

А бідолашній Ігнат тим-часом до столиці, мов до божого раю, прямує. Прийшов, розпитав ся пана Йвана. Тяжко було пану Йвану його стрічати, — мов сам йому гіркої наготовив. Чи знав же то він, як воно складеть-ся, завозячи Оленку на чужу сторону? І рідний брат не оборонив би Ігната од його долі.

— Де моя Оленка?

— Умерла! от-що мусіли безталанному москалеві сказати, бо й справді вона для його вмерла.

Поблід Ігнат, затрусив ся, поник до землі, як підкошена папороть, засумував тяжко; у лазареті з місяць пролежав, а потім і не ходив більш до пана Йвана, і не питав про Оленку. Москалем він одиноким вік звікував, мов той дуб суховерхий.

Не всі тії сади цвітуть,

Що весною розвивають ся...

Січові гості. (Споминка старого діда.)

Еге, добродію! Сидимо отсе ми з вами в пасіці — ні гадки! Божа бжола гуде, кругом гречки біліють... а колись гули круг мене не такі бжолы: козаки гули небожата, та ще не гетьманці, — сама січова воля, добродію... Перейв я всякого хліба: помагав і панам панувати, помагав навпослі і гайдамакам-братчикам! Ге! вже тото не буде, що було, а було-ж воно на щось. Тим-то, нічого гріха таїти, признаюсь вам, добродію, який я був дурний колись... на свою рідну браттю ставав до бою! Далєбі!...

Родивсь я на Подолі, — то моя рідна Україна, а се вже мені на старість чужа сторона рідною стала, — шибнула доля, куди схотіла. Родив ся ж я в державах князя Любомирського, коли чули, під Полонним. Старосьвітське місто, добродію. Добували колись його козаки і злили всякий ступінь землі кровю жидівською, — он яке місто Полонне! Ну, родившись у підданстві, мусив тим робом і ходити. Взяли мене ще хлопцем малим до

замку, до панів, звичили мене до коней, до козацького обороту, а далі і в надвірні козаки записали, бо зросту був я хорошого: таких у надвірні корогви й підбірали. Величавсь я козацькою зброєю перед хліборобами, і думки не було в мене, против кого вона наготовлена... Не хутко мені очи відкрились, а все-ж, хвалити Бога, відкрились. Ніхто мене не вмовляв: оттак і так воно було, оттак воно єсть, оттак буде; сам я почув душею, що воно й як воно і до чого воно... та не так то хутко досяг самого дна. Глибоке дно й каламутне! Чую було ще з-малку: гайдамаки та гайдамаки, ніби сказати — ледар яка невірна. Пани па їх як на вовків полюють; селяне їх жахають ся, а Жид аж плюне, як почує. То було й сердиш ся, як хто гайдамакою палає. Який я гайдамака?... А гайдамаки не з кого й брались, як з таких-же панських підданих. Інший не вгодить шляхті на облаві, чи на бенкеті, чи на посилках чого не второпає, — втікає од батогів. Іншого не злюблять панські похлібці, — од них утікає. А хто, то й так не схоче по наймах тинятись, або в панському дворі довічним грубником пропадати, і сей надумавшись дмухне на Січ манівцями.

А там тільки й піджидають Божого лїта, щоб завітати в гості до вельможного панства.

Знаєте, вся та Україна, почавши од Дніпра аж геть під Збараж, під Замостя, все те було колись козацьке. Купили всю ту землю козаки в Ляхів, не за гроші купили, а, кажуть, заплатили самою щирою кровію козацькою. А Ляхи то, мовляв, люде лукаві — умови не додержали, собі ізнов усю Україну аж по саме Дніпро загарбали. Так козаки й кажуть: „Ну, коли ж так, панове, то вже ви тут господарюйте з Жидовою, а нам у Січ платіть чинш“.

Ото-ж було й ходять із Січи козаки за чиншем. От їм саме таких було й треба, що всі входи й виходи по панських державах знають, знають усі стежки й манівці по Україні. Пригріє весняне сонечко, шелесне молодим листям дерево, — ізнімуться роєм небожата, в кого одежа вже наскрізь сьвітить ся, — пора міняти на саети!... От збереться їх до-купи десятків, або й сотень скільки, виберуть собі ватажка, характерника такого, що вже його хиба срібна куля візьме, що козаки за ним і в огонь і в воду... гайда на Україну!

У Гетьманщину вони не ходили, бо там пани свої, — хоч і пооддавали інші чорту душу, та все-ж із Жидовою не братались. Ходять було коли не по-над Дніпром, то по-над Богом річкою, та й до Случи добірають ся за січовим чиншем своїм. Де байрак глухий та глибокий, що тільки звір та птиця

Його знає, де хуторець або пасіка стоїть на одшибі, вони там переднюють, а в-ночі як смикнуть — вовки вовками по полю ришуть.

Польщею вся та Україна звалась, тим що Поляки нею орудували. І стояла та Польща, як горох при дорозі: лінивий тільки її не скуб. Роздав король усі села своїм панам: користуйтеся ними та й бережіть же своє добре, щоб мені військом про ту Україну не турбуватись. А в короля і в самого гуло в кишені, бо тогді вік був такий на королів та на панів, що у всіх кишені попродались. Ну, пани ж користуватись зуміли, а щоб до ладу військо спорядити, ту українську партію... еге! то в їх посліднє було діло. Спискових було багато паненят, що тільки величались ротмистрами та поручниками, а до потреби не так то було їх густо при полках. Гасали вони по панських дворах, до панночок залицялись, або з собаками на-ввипередки бігали. Одбивали Татар або Січових гостей самі надвірні панські корогви — з нашого ж таки брата, з підданства.

Ото-ж було як наїдуть Січові гості, то похазяйствують у панів та в Жидів, як у себе у господі, навючать усяким добром батовню коней, та й гайда назад! Покажуть ся і слизнуть так живо, як ніби в ві сні приснились; тільки й знаку, що в Ляхів та в Жидів

скрині порожні, та ще хиба що в іншого душі в тілі немає. Отакі то були!

Рідко, рідко коли вдавалось жовнірству застукати їх саме на хазяйстві, хиба зрадою. А то було прибіжить корогва гусарії, чи рейтар, на чутку, що гайдамаки деруть, та полічить тільки сліди од підків на шляху, та з тим і вернеть-ся. Та вже було як і застукують, то й їм сердешним добре було доставить-ся. Довелось і мені бути разів зо два у тій справі, бо я — собі на лихо — служив у надвірніх, помагав панам панувати. Ото-ж раз стояли ми цілою корогвою в Полонному замку; князя Любомирського замок був. Жили тогді пани Любомирські як королі, дарма що Хмельницький їх був трохи пополохав і ворота к чортовій матері виніс, як торохнув із гармати-Сироти. Ото-ж ми там і вартуємо не знать чого, а більш для панської пихи. Аж ось одного дня, тільки що взялись за ложки, летить гінець Кінь під ним аж хитається, ніздрі роздуло як ріжок. Зараз його, так як був у грязі і в пилу, перед князя.

— Що таке?

— Гайдамаки на Подолю. Просить лементар Подольский посилку, бо самі нічого не вдіють.

— А багацько-ж їх?

— Сто-кільканадцять комінника.

-- Добре ; завтра сам з військом рушу
Зараз йому другого коня, і виправили
назад.

Заворушив ся увесь замок : самопали
перечищають, кульбаки споряжають, уюки,
патронташі пакують. На-завтра, скоро сьвіт,
заграно в труби, рушили з замку. Піхоту
і гармати везли підводами. Третього дня ста-
ли коло Ялтушків, там гайдамаки обсіклись
у гаю. Ото стали лавами. Пан лементар при-
їхав, подививсь.

„Ну, тепер оддихайте, та будьте готові
на ніч. Треба добре пильнувати, а то виско-
чять з рук, як мило в воду“.

Ото одпочивши, як настав вечір, пиль-
нуємо ми. Кругом гаю поставлено мужиків
кільки тисяч із ціпами, а декотрі і з рушни-
цями, а за ними, одступивши ступнів сто чи
й більш, стало військо : те, що прийшло з са-
мим лементарем, своїм чередом, а наше своїм
чередом ; а було всіх тисяч зо дві : і гусари,
і панцерники, і піхота, — чого там не було !
І всі на ту жменю тих гольтяпак !

Сидимо, багаття скрізь розіклали, бала-
каємо де-що з-тиха, бо заказано було од
старшини, щоб Боже борони якого гвалту,
а щоб добре чували. Я ще тогді був моло-
дий, не знав ще, що то за гайдамаки, то
дивно мені стало, що таке військо на них

зібрано. От і питаю у одного старого гусарина, що вже йому уси росли-росли, та аж за уха закрутились :

— Що отсе, дядьку, кажу, за диво таке сї гайдамаки, що ось на них усї корогви стягли ся?

— Еге, каже, — а ти, хлопку, ще не знашш, що то за звір'яки? Коли-б у кожного з нас було по десять рук, то ще на їх мало, бо ті галгани обороняють ся мов скажені. Знають, що вже їм помилування не буде, то кидають ся на людей як вроди, і часом пробють ся крізь цілий повк; не то втїчуть самі, та її здобич умчать. Ось завтра побачиш, які вони повбірані. Се в нас так спорядились, бо з Січн поприходили в одних лоїзових сорочках та в телячих шараварах.

— А який же, кажу, ватажко тепер їми доводить?

Каже: Іван Чуприна. Пятнадцять разів уже виходить він на здобич, разів скільки пробивавсь крізь наших жовнірів, та вже тепер, здасть-ся, дамо ми йому перцю.

Отак минула й ніч. Стало на зорю займатись. Коли-ж по той бік лісу, де стояла піхота, самопали пук! пук! перше з-рідка, а далі раз-по-раз. А тут з гармати гу! — пішла грукотня по лісу. Дерево тріщить та падає. Крик, гам! Гармати ревуть, а луна по

ранній росі так і розлягасть-ся. Наші зараз на коней, а селяне, злякавшись, на-втікача. А ми тільки що рушили їх переймати, аж тут із лісу душ сорок гайдамак, всі в кармазині та в блаватасах, такі гетьмани вискочили, що аж очима на їх не зглянеш; і коней за собою навючених з двадцяттеро ведуть, Вискочили, та як ударять із-разу на чотири корогви волоські, що стояли з-переду, так їх і розідрали на-двоє. І от, як бачиш часом, лискавка з грому впаде на дуба або на густу та стару сосну, та як розчахне її од гори до низу, то одно гілля на сей бік, а друге на той бік важко впаде і затріщить: оттак ті гайдамаки розвалили велику купу Волохів, а самі, ак весною огонь по сухих очеретах, так і понеслись по полю, аж поле закрасили. А Волохи як сунулись на компутових, а тут ще й селяне побігли, куди хто втрапив, то все так змішалось як каша, що вже чорт би й знайшов свою лаву: вертиш ся кругом, як коза у череді, та й годі! Опісля вже декотрі опамятались і побігли за ними, та в пустий слід — хоч тупицею. Гайдамаки вже за селом, а село за ними до неба палає...

А тим, що були на другім кінці лісу, випала инша доля. Ще, кажуть, з вечора ватажко Іван Чуприна, гріючись коло багаття, постеріг, що вся нужа з сорочки зібралась

йому до коміра, та й каже: „Оттепер же, панове, буде нам лихо з вражими Ляхами бачите, як уся нужа зібралась менї до коміра!“ То вже гайдамаки, почувши сєє, повісили носї і записали собі пропало. Тільки-ж Запорожець не так пропадає, як простий чоловік. У них зовча натура: уміє добре шарпати, умієж і вмерти, не скиглячи дармо.

Отаман і каже: „Розділімось же, панове, на три батони, то кому небудь і pomoже Господь вискочити з западнї, а в-купі — всі пропадемо. Чекайте, каже, мого гасла з пістоля. А як почувєте гасло, зараз два рази з яничарок на Ляхів грюкніть, та й з Богом на пролом!...“

От, як стало займатись на зорю, він і полїз рачки на край лісу, щоб подивитись, що Лахи роблять. А за ним порачкувало з десяток молодців. І зачепивсь один, лїзучи, рушницею за гілячку. Рушниця бех! а на фалшиве гасло по лісу торох! трах! — пішла гуркотня. Піхота наша' зараз до лісу, та з самопалів і затопила. Чуприна лїг, кажуть, од первої кулї а гайдамаки ще не встигли впасти на коней і потрапить до ладу, а тут ще й ватажка немає. Збились вони зовсім з пантелику. Отже жваво неборакі боронились: убили підполковника дяцького, скількось офіцерів і з сотню лейтар. Та й їм-же добре

було: раз те, що грюкава кругом, а тут з гармат що ревнуть, то дерево по-полам або і усе в скіпки розскочить ся і пада на них. Жарко було дуже сіромахам. Вибито їх мало не всіх, а решту поранених і постріляних забрато у полон. Найшли самого Чуприну мертвого. Здоровий та широкоплечий такий! Лежить вивернувшись як бик, що довго рикав під різницькою довбнею та завдавав усім страху, а далі-таки, хоч який дужий, упав сердешний і землю глибоко вдавив, лежить як гора, і на мертвого ще страшно дивитись. Отак же й той Чуприна, великий та страшний, лежав у пишних кармазинах рядом із старим дубом, що звалено гарматою; а бронь при йому, і на коні збруя така, що нечисленні гроші коштує: срібло та золото, а робота, робота-ж така, що аж очи бере! На обох руках у його дорогих перстенів, по кишнях золотих дзигарків скільки, а грошей, то і злічити не можна. Та й на всіх гайдамаках, і коло самих і коло коней, знайдено срібла, золота і всяких дорогих суконь на великі тисячі. Усе те поділили між себе жовніри і лейстрові козаки. Доставсь і мені ріг з порохом у срібній оправі, та ладівниця під срібною бляхою, Та все те, як прийшло; так і пішло: пропало в Уманську руїну.

Ото поділивши здобич, поранених одіс-

лали у Камянець на страту, а мертвих закопали у Ялтушевському таки лісі, над шляхом, і могилу над ними насипали високу.

Ото була перва моя справа з гайдаками. А знову років через два пішла по Вкраїні пбголоска, що з-за Синюхи річки вийшла добра купа гайдамак з ватажком Чортовусом, та пройшла аж на Поділля, награбувала срібла, злота і всякого добра, скільки уюкові коні знесуть і повергає назад лісами та байраками. Тільки ніхто не знав, де саме вони тепер і в якому місці виткнуться на степи з лісу. Тривога зробилась усюди така, що Боже твоя воля! Не було иншої розмови як про гайдамак. Отсе сьогодні почуєш, що там і там спалили пана з панією і з дітками, а завтра — що напали на кляштор і всіх ченців кателицьких вирізали. Той каже, що бачив людей якихсь чудних, а той, що в однім шинку наткнувсь на самого Чортовуса: сидить за столом в червонім жупані, руки по локоть засукані, по кармазинових рукавах чорна кров жидівська стікає; кружає відром горілку і нікого не боїть ся, бо вміє так зробити, що отсе є, а схоче, то й нема. Що день, то все страшнійші чутки: сьогодні отсе скажуть, що в його три сотні молодців, а завтра — три тисячі. По дорогах знай товчеть-ся Жидова, з усім збіжжям утікають то до замочків, то

до містечок. Вислав князь Любомирський з Полонного двох чи трьох Жидів на розвідки, обіщав велику плату; та Жидова так боялась гайдамацьких лап, що повертілась трохи по-за містечком, та й вернула ся ні з чим. Тоді призиває князь мене та Ласуна та Гладкого, та ще Лободу.

— А що, каже, козаки! Чи послужите ви мені по вірі й по правді?

— Послужимо, кажем, — милостивій князю і батьку.

— От-же, каже, — вам по десять червінців на дорогу. Їдьте та привезіте мені певну звістку, де гайдамаки і скільки їх.

Взяли ми, вклонились і поїхали усі четверо різними шляхами. Довго бив ся я по пушах та бездоріжнях, аж поки прибивсь до одного хутора. Ліс навкруги густий такий, що тільки небо та землю видко, а хатинка стоїть однім-одна і на бік уже похилилась і в землю гросла, а солома на їй уся од моху та од буряну аж зазеленіла. Ні дороги ні стежки до тії хатки нема; тільки поуз-самий причілок тече невеличкий рівчак. Думаю собі: видно-ж, тут нема нікого. Коли дивлюсь, аж у піддашші за хатою сидить дід, сивий-сивий. Брови йому понависали аж на очі, а борода до пояса. Сидить і струже стругом держално на ратище, а біля його під повіткою стоїть з десяток

ратовищ зовсім готових. От я, злізши з коня, прийшов до його, а він мене й не бачить, що я йду: струже собі та бурчить щось. Я прийшов таки близенько, та й став: послухаю, що він бурчить. Коли чую, аж то він пісню старосьвітську хоче співати, та вже голос йому дрижить і не виведе, тільки муркоче:

Перебийніс просить не много —

Сімсот козаків з собою;

Рубає мечем голови з плечей,

А решту топить водою.

Ой пийте, Ляхи, води-калюжі,

Води-калюжі болотянії,

А що пивали по тій Вкраїні

Меди та вина ситнії.

— Здоров, дідусю!

— Здоров, каже, — здоров, синку!

Та й не дивить ся таки на мене. Я думаю собі, як би з ним заговорити, та й мовчу. А він тогді підняв свої важкі білі брови, та глядь на мене.

— Е! каже, — а ти що за чоловік?

— Отак, кажу, як бач: чоловік хрещений, волочусь по сьвіту та долі шукаю.

— А чи наша віра?

— Наша, кажу.

— Чого-ж тобі, синку, треба?

— Треба, кажу, мені наперед усього попоїсти.

— Правда, каже, синку, правда. Попереду нагодуй чоловіка, а тогді вже й розпитуй.

Зараз пішов, несе мені хліба, сала, меду, бо й пасічка в його тут невеличка загорожена. Попоївши, я кажу йому, що хотіли ніби мене Ляхи повісити за те, що я згубив панський дзигарок, а я втік та хочу пристать у гайдамаки, тільки горе моє, що не знаю, де їх знайти. Він тогді мені й каже: „Добре, синку, їдь же отуди й туди. мимо такого й такого дуба, то там їх і знайдеш на урочищі Обозовищі“. А сам знов сів, та й почав стругати ратище.

Поїхав я, аж так: у яру по-під густими дубами коні ходять і де-не-де жупани червоніють. Приїхав я близче, аж стоїть під дубом козак з ратищем на варті. Я зараз по запорозький: „пугу!“ А він мені: „пугу! пугу!“ А я знову: „козак з Лугу!“

— А де той козак з Лугу? крикнув хтось товсто із лісу. — А їдь лишень сюди!

Я й їду. Дивлюсь, аж супротив мене їде здоровенний Запорожець з усима, що я ще й з-роду не бачив; чорні, чорні та довгі та розкішні такі, що аж вилискують ся. Жупан на йому шовковий червоний, аж світить ся як огонь; шапка червона, похилиста; пояс золотий; за поясом pistolі, при боку шабля; кульбака і стремена — все те в щирім золо-

ті, аж горить. А кінь під ним пречудовної вроди: білий як лебідь, так і одбиває од зеленого лісу й трави; ти б сказав, що й землі не доторкаєть-ся. Зняв я шапку, та й поклонивсь аж до кінської гриви; забув, що то й гайдамака; так би, здаєть-ся, взяв та й підостлавсь йому під ноги: стою перед ним, як перед гетьманом.

— А що, каже, — брате? Чи наша віра?

— Наша, кажу, вельможний пане...

— Ану, перехрестись.

Перехрестивсь я, окаянный. Потерло мене трохи, чесна козацька кров у мене обізвалась, а проте перехрестивсь.

— Ну, їдь же, каже, — собі до куріня.

Приїхав я, аж той курінь увесь обсіпаний валом. Впущено мене через рів у ворота. Як уїхав я та як гляну, то в мене і в очах зарябіло. Повно козаків, та все-ж то повбірані так, що й не розказати: кармазин коло кармазина, срібло коло срібла, золото коло золота. Так як от часом зімою зайдеш у винницю та присядеш коло печи погрітись та подивиш ся, що там у тій печі робить ся того жару: і червоне, і жовте і синє, горить, ходить, мигтить і мріє, аж ніби ворушить ся все; так у тім таборі ходили один поуз одного гайдамаки: той у червоному, той у жовтому, той у блакітному, а золото на їх як огонь

сяє, що й очима не зглянеш. На-силу я трохи освійчивсь, що вже не так дико мені між ними стало. Поставив я свого коня до ясел. Ніхто мене не питає, що я за чоловік. Вештаюсь я поміж ними як дома. Дивлюсь, аж Ласун уже тут: ходить, заклавши руки за пояс, тільки вильотами вимахує; з старшими вже за панібрата, а мене буцім і не бачить: тільки погладив уса та бровою моргнув, подивившись на мене з-убоча. А мене зносять такі думки: „Викажу їм Ласуна! Признаюсь, хто я такий! Зостанусь між Запорожцями!“ Так товариш же Ласун: як товариша зрадити? А про те в мене й думка не зворухнулась, що се-ж наші браття?... Тоді ще я так не зміг рахувати, — щиро послужив шляхті. А вони ж то горопахи мені радіють, як рідного брата вітають; дорога одежа в їх купами — надівай, яку хоч одежу. Звісно, страшний суд настає; Бог знає, кому жити а кому вмірати, то нехай, кажуть, козак хоч перед смертю покрасуєть-ся, як у городі рожка, а винесе Бог із огню в дорогих саєтах — нехай користуєть-ся на здоровя.

На другий день приїжджає й Лобода з Гладким. Поприбірались мужиками і привели ніби-то коней продавати. Ласун сам і торгував у їх, і могорич із ними пив, та нишком і сказав, що Чортовус жде, поки постягають

ся його чати, бо тепер ще тільки дві чаті зійшлось, а ще дві злучять ся з ним у Мазепиній могилі, що завтра ми туди рушимо, то щоб князь був готовий і держав ногу в стременах, а з нас або Ласун або я дамо драпака та князеві її дорогу покажемо. Виправили тих коноводів, а сами другого дня пішли у Мазепину могилу. А та Мазепина могила та єсть то острів, увесь у бору, а кругом таке грузьке багно, що ні чоловік ні кінь ні собака не перебрєде; а на той острів через багно висипано три греблі. Незабаром надійшла ще одна чата з великою здобиччю. От як зробивсь під той час галас і крутанина в таборі, то я улучив щасливу годину, та на коня, та драла. Прибіг у Полонне під замок, під київську браму, стукнув, — не пускають мене, бо не пізнали: жупан на мені перловий, гудзики рубинові, пояс литий, шапка соболева, — та насилу вже впустили. Зараз мене до князя. „Так і так, милостивий князю, ще тільки однії чати дочекають ся, та її рушать під Костантинів, бо чують ся на силах. Треба поспішати, щоб не вупустити їх з того острова“.

Зараз усе військо на коней, а піхота на підводи; забрали гармати й порохі, поїхали. А я конем попереду, дорогу показую. Було то полювання на страшного звіря, що й очі й уха і чуття добре має, а ще луччі — лани.

Заказано під великою карою, щоб ніхто не гомонів і люльки не кутив. Звернули з шляху; потяглись лісом мовчки, тихо; тільки коли-неколи колесо гарматне чи возове стукне, наїхавши на корінь, або трісне суха гіляка. Ішли день і ніч з малим одпочивком, а далі влізли у таку гушиню, у такі нетри, вертепи та вибої, що ледві-ледві витягали вози та гармати з того ковтуна. А тут ніч темна така, що тільки навманя вгадуєш дорогу. Далі таки, дякувати Богу, вийшли без пригоди з тії багнюки і вибрались у рідкий бір. Я зліз з коня та з радощів аж землю поцілував. Про Запорожців уже й байдуже. Сказано, молодий, хисткий, — нікому було покрепити... Ото-ж скоро вже дійшли до того пасішника, що ратища струже. Обскочили його кругом і взяли в свої руки. А він тільки подививсь, піднявши в-гору брови, та сказав: „От-же вражі Ляхи таки пронохали!“ а потім знов поступивсь та й байдуже: знає вже, що коли не сьогодні, так завтра смерть. Та такий же старий на сивий був той насішник, що ніхто його не бив і не лаяв. Посадили його на віз, ще й сіна підмостили, — та й поїхали до Мазепиної могили.

Переночувавши в невеличкім селі, вранці позганяли мужиків з околиць з ралами та з сокирами. Було їх душ, мабуть, з тисячу. Рушили дальш. і вночі прийшли до якогось

урочища. Там, видно, колись була таборище, бо лісу на кільки гоней вирубано і позоставались рови й вали. Усовітував тут один козак перегодити, аж поки на небі зійдуть Косарі. А неба було чисте як хустка і скрізь зорями заискрене. Та князь боявсь, щоб гайдамаки тим-часом не довідались,

— Не бійтесь, каже, — ніхто сюди не прийде, бо кажуть, що се місце закляте: тут, кажуть, по ночах відьми та упирі вигравають свої штуки; з того то воно й зверть-ся: Куцого Чорта Слобода.

От, як переждали годин зо три, то почали зникати з неба зорі, а на небо червоні плями од багаття, що горіло в гайдамацькому таборі. Рушили ми тихо і прийшовши до самих гребель, порозставляли перед кожною греблею по шість гармат і рови перед гарматами повикопували, а округи гармат піхота стала. Селян з сокирами розставлено кругом по-під соснамй, і скоро гукнуть по разу гармати, зараз щоб рубали сосни. А решту піхоти порозставляли з рушницями по над багном, щоб стріляти, як-що хто виткнеть-ся з лісу. Почало вже сіріти. Сердешні гуляки сплять собі і не снить ся їм, що вже їх піймано в матню.

Аж ось зараз із самої більшої греблі шість гармат торох! а з другої у-в одвіт —

гу-у! а з третьої знов — гу-у! Затріщали і загули по лісу сосни; а тут враз застукало тисяча сокир об дерево. Ой не весело ж було січовим молодцям прокидатись під такий гук і трескіт! Утихли гармати, давши по два рази огню; перестали й сокири. Я взяв морську трубу і закричав: „Здайтесь на ласку панську, бо обгорнуті кругом“.

Жадного одвіту. Тихо, тільки дим курить по над багнами, підіймаючись у-гору. Аж ось на греблі затупотіли коні, і крик: „Гони, лови! Постої, Кирило!“ і поки піхота випалила, як ось летить бісом щось на коні і просто проміж гармати. Тоді тільки пізнали Ласуна. Погоня гайдамацька завершилась, бо жарко повіяла піхота з самопалів; чоловік з десяток покотило ся з кульбак.

От і день розвиднівсь. Окрикнув я їх тричі, щоб здавались. Аж за третім разом гукнули з лісу, добре частуючи й нас і наших батьків. Знов загуркотіли гармати, затріщав ліс, застукали сокири. Годин за три поробили кругом багна засіки, а соснами завалили кругом гайдамацький табор і самих надушили гибель. Пробували сердеги одстрелюватись, повилазивши на сосни, а наша піхота собі брала їх на ціль. Та багно було дуже широке, то не багато вони нам шкодили.

Отак і день цілий минув. Стук та грім

та курява по-над лісом. А як стемніло, усовітував Ласун поробити тайно на греблях завали з гіляк, пеньків, каміння й хворосту, щоб кінно через них не можна було перебратись, бо запевне знав, що гайдамаки підуть на пролом. Здав ся нам на добро його совіт, бо справді Чортовус, розділивши свою ватагу на три купи, здумав ударити разом трійома греблями і прочистити собі дорогу.

Чатували ми всю ніч під оружжям, прислухались до всякого шелесту. Як ось о-півночі затупотіли коні, перше глухо, а далі все чутнійш, як стали підходить до греблі, а на-решті загула гребля од копит, а гайдамаки загукали: „Нуте братця: або добути, або дома не бути!“ — і припустили на-заводи. Дано їм зближитись, щоб стягнуть усіх на греблю, а потім гу! — заревли гармати. Отоді вже зробило ся спражне пекло. Що хвилина, то й гукнуть гармати, не з того то з того боку. А поранені кричать, коні іржуть та біють ся поміж навалюваним гіллям, дерево скрізь тріщить та падає, а по бору луна так і розлягаєть-ся. А ніч же то темна-темна! тільки раз-по-раз сяє красний огонь з гармат: сяйне, окаже кругом людей, коней, блискучу зброю і рудий дим хмарами з-верху, та знов і погасне, тільки реве та стогне кругом у темряві. Правдиве було пекло. Цілу

ніч стріляли пушкарі, мов завязавши очі; тільки чули, що на греблі ворочається все і кипить як у казані. А як розвидніло, тогді тільки побачили, яке лихо сталось гайдамакам. Думали пробитись, сіромахи, через греблю, та позабивавшись у завали, пропали там, як бжолі в бочці під пасішною довбешкою... Як бжолі карабкають ся, тонуть і вязнуть у густій патоці, як виверне пасішник у бочку важкі та повні забоці: так вони, сердеги, вязли поміж гіллям і тонули в багнах. Лежало їх багатб. Аж жаль було дивитись! Народ усе здоровий та розкішній, і коні добрі; та все-ж то те пороздиране картечами і покрівавлене. Лежать бідахи, повивертавшись, густо, як снопи на хорошій ниві. Як молотники, вставши з-раня, стають у два ряди на довгому току і бють дубовими цілами сніп за снопом, аж поки розлетить ся увесь соломою, так і їх порозбивано картечами, пороздирано чаунними кулями на шматки і перемішано з потрощеними гіляками і колоддям. На великій греблі, у завалі, знайшли й самого Чортовуса на колоді. Навзнак лежав сердешний головою на колоді, розкидавши крижем руки, а вуси, мов дві чорні гадини, розтяглись по колоді, у крові всі, та й позасіхали. Картеча вдарила сіромаху саме в груди і вискочила в спину.

розпоровши пишний кармазин. Кров із рани потекла і по всьому жупанові і по золотому поясу, залила і дорогого білого коня, що лежав під ним убитий. Шаблю при Чортовусі і оружжя знайшли пречудовне, та ба: ніхто не схотів його носити, бо Чортовус був, кажуть, чарівник і все те наговорене чарами. Один князь Любомирський не боявсь ніяких чар і взяв собі ту шаблю і зброю. Поранених душ тридцять забрали і повезли до Полонного на страту, здобич поділили поміж військом, а трупи четвертували і розставляли на палях по селах і шляхах. Тільки з того люде ще більш набірали собі гайдамацького духу: як покажуть ся було де січові гості, — вони їх криють по пасіках, дають їм осто-рогу, а кому нема життя од економів та до-зорців панських, ті й самі з гайдамаками панські будинки руйнували. Тільки ми, над-вірні, було, за панським приводом, ходимо на гайдамак. Здавалось: куди, яке добро чинимо, а ми тільки помагали загнуждувати наших братів.

**Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.**

Видала також :

Народний Декляматор.

Одинока книжка того рода в руській мові.
Має 320 сторін, а містить прегарні декля-
мації пригожі на всяку оказию.

Поезії, які є в сій книжці — се вибір
найкращих поези й найліпших руських
письменників.

Оправлений в полотно коштує 1 К 20 с.,
з поштовою пересилкою 1 К 40 с.

 Хто купує 10 книжок, той платить
всього лиш 12 корон, а пошту оплачує
накладня.

Видавнича книгарня

Якова Оренштайна в Коломиї
дістала на головний склад і поручає :

РУСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ СЛОВАР

проф. Омеляна Поповича,
ціна в полотно оправленого примірника 5 кор.
з пересилкою 5 кор. 40 сот.

Весняні вечери,

новелі Леся Гринюка, ціна брошурованого прим.
1 кор. 20 сот.

Галицка Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

Видала і продає такі рускі патріотичні
картки з видами :

- 1) Шевченко : Гайдамаки 16 карток коліровани К. 1·40
 - 2) Шевченко : Гайдамаки, I-ша серия 16 карток коштує К. 1·—
 - 3) Шевченко: Гайдамаки II. серия 12 карток коштує К. 0·80
 - 4) Історія Руси-України — серия 12 карток К. 0·80
 - 5) Рідне Слово — серия 12 карток К. 0·80
 - 6) Гоголь : Українські оповідання серия 10 карток (коліровани) К. 1·—
 - 7) Гоголь : Тарас Бульба — серия 16 карток К. 1·—
 - 8) Памятник Котляревського — серия 8 карток К. 0·50
 - 9) Франко: Захар Беркут — серия 10 карток колірованих . . . К. 0·80
 - 10) Франко: Захар Беркут — серия 10 карток чорною -краскою К. 0·60
 - 11) Шевченкові офорти — 12 к. К. 0·80
 - 12) Куліш: Чорна Рада с. 16 кар. К. 0·80
 - 13) Запорожська Січ 14 карток К. 1·—
- 50 карток з руськими типами по 6 с., коліровани по 8 с. за штуку.
50 карток з видами гір по 6 с., коліровани по 8 с.

Крім того продає сьвяточні листки.

- 115—120. Барвінський Олександр, Спомини з мого життя, II.
 121—123. Кобилянська О., Земля I, повість.
 124—126. Кобилянська О., Земля II, повість.
 127—128. Шов Б., Цезар і Клеопатра, драма.
 129. М. Вовчок, Не до пари, Два сини й пніші оповід.
 130—134. Маковей О., Заліссе, повість.
 135—139. Кониський Ол., У гостях добре, дома ліпше, повість.
 141—142. Федькович Ю., Довбуш, трагедія.
 143—144б. Федькович Ю., Оповідання.
 145. Гринюк Лесь, Весняні вечери, повелі.
 146. Леся Українка, Оргія, драматична поема.
 147. Федькович Ю., Так вам треба, фарс.
 148. Федькович Ю., Як козам роги виправляють.
 149—149а. Шевченко Т., Музика, повість.
 150. Кропивницький М., По ревізії, комедія в 1 дії.
 151—151а. Шевченко Т., Артист, повість.
 152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
 154. Бобикевич О., Настоящі, комедія в 1 дії.
 155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
 157. Федькович Ю., Люба—згуба, повість.
 158. Шницлер, Артур, Ляйтнант Густль, новеля.
 159—160. Левицький-Нечуй Ів., Пропаші, повість.
 161. Кобилянська Ольга, Битва, нарис.
 162. Підмогильний В., В епідемічному бараці, нарис.
 163. Кобилянська Ольга, Природа, новеля.
 164—165. Плятон, Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
 166—167. Карпенко-Карий, Житейське море, комедія.
 168—170. Єфремов С., М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
 171. Маркс Карл, Наймана праця й капітал.
 172—173. Мирний Панас, Лихі люде, повість.
 174—176. Дорошенко Д.м., П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
 177—179. Містраль Фред., Спогади й оповідання.
 180—182. Коцюбинський М., Fata morgana.
 183—184. Костомаров М., Дві руські народиости.
 185—187. Бойко В., Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
 188—189. Ромен Роллян, Вовки, револ. драма.
 190. Коцюбинський М., Лялечка, Поєдинок (оповідання).
 191—192. Коцюбинський М., На віру п инши оповідання.
 193. Коцюбинський М., П'ятцзолтник, Помстився, Хо.
 194. Коцюбинський М., Для загального добра, оповід.
 195—196. Коцюбинський М., Пе-коптьор, Посол від чорного царя, Відьма (оповідання).
 197. Коцюбинський М., По-людському і ціпов'яз, оповід.
 198. Коцюбинський М., Дорогою ціною, оповідання.
 199—201. Франс Ан., Злочинство Болнара.
 202—203. Ромен Роллян, Дантон, револ. драма.
 204—205. Дорошенко Д.м., Костомаров (Літ. хар. укр. письм. VI).
 206—207. Єфремов С., Карпенко-Карий (Літ. хар. укр. письм. VII).
 208. Мирний П., Серед степів, оповідання.
 209. Мирний П., Лихо давніе й сьогочасне, повість.
 210—211. Мирний П., Як ведеться — так і живеться.
 212. Васильченко С., Талант, повість.
 213. Коцюбинський М., Коні не Винні.
 214—215. Карпенко-Карий, Сава Чалий, трагедія.
 216—219. Єфремов С., Левицький-Нечуй (Літ. хар. укр. п. VIII).
 220—221. Леся Українка, Лісова пісня, драма.
 222—223. Леся Українка, Кассандра, драма.
 224—225. Леся Українка, Камінний Господарь, драма.
 226. Леся Українка, Адвокат Мартіян, драма.

